

DREPTUL EUROPEAN AL MEDIULUI DIN PERSPECTIVA DREPTULUI INTERNAȚIONAL

Ion DĂNOI, dr., conf. univ.,
Facultatea de Drept și Științe Sociale,
Universitatea de Stat „Alecu Russo” din Bălți

Abstract: *The environmental policies applied at the European and national level represent the strategies adopted to reverse the process of environmental deterioration. The result of the application of environmental policies up to the present moment consisted, mainly, in the decrease of the level of pollution, but not in the prevention and reversal of the process. The development of socio-economic systems, which led to the growth of European economies, was accompanied by the constant degradation of environmental factors that have negative effects on people's health.*

Keywords: *law, environment, agreement, pollution, climatic changes.*

Există mai multe motive pentru care legislația de mediu din Uniunea Europeană (UE) face un subiect interesant pentru juriști. În primul rând, UE este un actor internațional proeminent, implicat proactiv în dezvoltarea și implementarea dreptului internațional al mediului. UE este parte a celor peste 40 acorduri multilaterale de mediu. Acest lucru a necesitat modificări domeniul procesul de elaborare și implementare a legislației internaționale, pentru a permite UE ca Organizație Regională de Integrare Economică să participe mai eficient foruri internaționale, deschizând posibil calea altor organizații regionale să facă acest lucru în viitor. În plus, dreptul UE de mediu este cel mai sofisticat exemplu de regim regional al dreptului internațional al mediului, care poate fi de inspirație pentru alte regiuni care stabilesc acorduri de liber schimb.

În cadrul acordurilor multilaterale de mediu și al proceselor internaționale conexe, UE are, în practică, o mare putere de negociere, vorbind în numele celor 27 state membre și, adesea, în numele altor țări asociate și reprezentând cel mai mare furnizor de ajutor pentru dezvoltare și prin contribuția la bugetul ONU¹¹.

Astfel, UE își folosește politicile externe la nivel multilateral pentru a-și spori influența asupra elaborării dreptului internațional și politicilor organizațiilor internaționale (un fenomen numit „practica dreptului internațional al UE”) [9, p. 7].

În plus, dreptul internațional al mediului joacă un rol semnificativ în acțiunea externă bilaterală și unilaterală a UE, atât în dezvoltarea acesteia, cât și în cooperarea sa politică și economică cu țările vecine. În mod semnificativ, în încercările de a influența dreptul internațional al mediului, UE nu se limitează la acțiuni exterioare (multilaterale sau bilaterale). De asemenea, UE își folosește legislația „internă” pentru a inspira dezvoltarea dreptului internațional al mediului: cel mai notabil caz este cel al pachetului UE privind clima și energia adoptat în 2009, care anticipează un acord asupra unui viitor regim internațional privind schimbările climatice.

¹¹ UE și statele membre aduc o contribuție de 55% din asistența financiară globală și furnizorul a 38% din bugetul ordinar al ONU și 50% din contribuțiile voluntare la fondurile și programele ONU (<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/809a3996-d7b7-11eb-895a-01aa75ed71a1/language-en>)

Mai mult, ca o „nouă ordine juridică de drept internațional”, care impune obligații și conferă drepturi nu numai statelor, ci și resortisanților acestora, legislația UE de mediu oferă mijloace legale suplimentare pentru a asigura implementarea promptă și eficientă a dreptului internațional al mediului la nivelul UE și al statelor membre (un fenomen numită „europenizarea dreptului internațional” [8, p. 734]).

Devenind parte a ordinii legale a UE, dreptul internațional al mediului dobândește întâietate asupra dispozițiilor contradictorii ale legislațiilor naționale a statelor membre UE. În plus, instanțele sunt obligate să interpreteze prevederile legislației naționale în conformitate cu normele europenizate ale dreptului internațional al mediului. De asemenea, dreptul UE trebuie interpretat în conformitate cu instrumentele internaționale de mediu la care UE este parte. În plus, aplicarea dreptului internațional al mediului, odată inclus în ordinea juridică a UE, poate fi asigurată prin aplicarea la nivelul UE, a procedurilor de penalizare, împotriva statelor membre care fie nu transpun, fie nu se aplică efectiv, tratatele internaționale încheiate de UE (acest lucru poate duce și la aplicarea de sancțiuni financiare). Acțiunea în despăgubire formulată de persoane împotriva UE sau împotriva autorităților statelor membre, pentru încălcări ale normelor internaționale de mediu este, de asemenea, posibilă.

Dintr-o perspectivă comparativă, dreptul UE de mediu nu doar influențează dezvoltarea legislației naționale de mediu în statele membre UE,¹² dar și dreptul național dincolo de granițele sale: țările aflate în proces de aderare la UE și, de asemenea, cele care aspiră la aceasta, precum și cele interesate de relații politice și economice mai apropiate cu UE, care au încheiat tratate internaționale care prevăd apropierea legislației lor de mediu cu cea a UE (acesta este considerată „puterea normativă” a UE).

În mod tradițional, evoluția legislației UE în domeniul mediului este ilustrată prin faze succesive caracterizate prin intrarea în vigoare a tratatelor care au instituit și reglementat UE (Tratatele constitutive).¹³ Acest lucru se datorează faptului că UE poate acționa, atât pe plan extern, cât și pe plan intern, numai în limitele competențelor care îi sunt conferite prin tratate și față de obiectivele care îi sunt atribuite în acestea (adică principiul atribuirii de competențe¹⁴). În timp ce evoluțiile tratatelor sunt cu siguranță elemente cheie, în evoluția legislației UE de mediu, ar trebui luați în considerare și alți factori: în special, influența dreptului internațional al mediului și diferitele condiții economice și dreptul intern al mediului în noile state membre. S-a constatat de asemenea că adesea amendamentele la Tratat, în loc să introducă elemente radical noi, au susținut evoluții care deja apăruseră și se cristalizase în practica UE.

Prima fază (1958-1972): Nașterea CEE și programelor de acțiune pentru mediu

Tratatul de instituire a Comunității Economice Europene (Tratatul de la Roma) a intrat în vigoare în 1958: acesta prevedea crearea unei piețe comune unice în Europa, în vederea păstrării și întăririi păcii și stabilității. Piața comună se baza pe o uniune vamală, interzicerea restricțiilor la libera circulație a mărfurilor, lucrătorilor, serviciilor și capitalurilor între statele membre, o politică de concurență și o politică comercială comună, precum și politici comune în domeniul agriculturii și transportului [3, p. 12]. Aceleași părți la Tratatul de la Roma (Franța, Germania, Italia, Belgia, Țările de Jos și Luxemburg) au semnat, de asemenea, un tratat pe 50 de ani privind înființarea Comunității Europene a Oțelului și Cărbunelui în anul 1952 și un tratat înființarea Comunității Atomice Europene în 1958. Drept urmare, aceste Comunități europene au creat o „piață unică, fără restricții, din Europa de Vest cu referire la potențialii factori poluanți pentru mediu – oțel, fier, cărbune și materiale nucleare, precum și alte bunuri.

Tratatul de la Roma nu conținea nici o referire la mediu, care în retrospectivă poate fi considerat „aproape surprinzător”, având în vedere faptul că problemele de mediu erau „practic invizibile” ca preocupare politică în anii 1950 [7, p. 1]. Cu toate acestea, anumite acțiuni „întâmplătoare de mediu” au fost întreprinse de CEE [6, p. 3]: adică acțiuni legislative cu relevanță pentru protecția mediului au avut loc în vederea realizării pieței comune, precum adoptarea Directivei 67/548/CEE privind clasificarea, ambalarea și etichetarea substanțelor periculoase și Directiva 70/157/CEE privind apropierea

¹² S-a calculat că aproximativ 70-80% din legislația națională de mediu din Statele membre este adoptată ca o consecință a dreptului UE de mediu: KRAMER, Ludwig. *Regional Economic International Organizations: The European Union as an Example*, în *The Oxford Handbook of International Environmental Law*, Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 860.

¹³ Tratatul este în prezent Tratatul Uniunii Europene (TUE) și Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene (TFUE)

¹⁴ Articolul 5 TUE

legislațiilor statelor membre referitoare la nivelul de zgomot admis și la sistemul de evacuare al autovehiculelor.

A doua etapă (1972-1987): Apariția Politicii de mediu a CEE

Odată cu convocarea primului summit global privind protecția mediului, prin Conferința de la Stockholm privind mediul uman din 1972, CEE împreună cu comunitatea internațională a identificat necesitatea protecției mediului ca o problemă care necesită acțiune urgentă. În același an, un Summit al șefilor de stat ai țărilor membre ale CEE a declarat că expansiunea economică nu este un scop în sine, ci mai degrabă prioritatea pentru a ajuta la atenuarea disparităților în condițiile de viață, cum ar fi îmbunătățirea calității și standardul de viață: aceasta a condus la luarea în considerare a unor valori „nemateriale” precum protecția mediului ca fiind crucială pentru atingerea obiectivelor economice ale CEE. În consecință, Summit-ul a solicitat elaborarea unui program de acțiune pentru politica de mediu a CEE.

În anul următor, Primul Program de Acțiune al Comunităților Europene privind Mediul (1973-1976) a fost adoptat: a fost o declarație politică care stabilea obiective de mediu pentru CEE, inclusiv căutarea soluțiilor comune la problemele de mediu cu state din afara CEE și cu organizațiile internaționale. De fapt, politica de mediu a CEE și legislația de mediu care a fost adoptată în această a doua fază ce a urmat Programul de acțiune nu s-au bazat expres pe tratatul CEE, ci mai degrabă pe baza unei interpretări extensive a dispozițiilor din Tratatul de la Roma.

Astfel, pentru adoptarea legislației CEE de mediu s-a recurs la a Dispoziția din tratat care permite CEE să ia măsuri legislative pentru apropierea dreptului național care afectează direct înființarea sau funcționarea pieței comune: practic, aceasta a fost folosită în cazurile în care diferențele legislațiilor naționale de mediu au fost considerate a avea (sau era probabil să aibă) un efect negativ asupra comerțului intracomunitar și asupra concurenței (Articolul 235 CEE, ulterior 308 CE (acum 352 TFUE)). În timp ce această practică a permis adoptarea legislației CEE privind poluarea acvatică, poluarea aerului, pericolele industriale și deșeurile toxice, a permis dezvoltarea legislației mediului doar în măsura acceptată de considerente economice. Astfel, a fost invocat un alt temei juridic, respectiv un articol din Tratat care împuternicește CEE să întreprindă măsurile necesare pentru a realiza funcționarea pieței comune (așa-numita „clauză de flexibilitate”). În plus, a constituit o doctrină juridică a competențelor implicite de a încheia tratate acordând o marjă de manevră mai largă în elaborarea legislației de mediu de către CEE, precum și permisiunea CEE să devină parte la acorduri multilaterale și regionale de mediu[6, p. 58].

În plus, Curtea de Justiție în 1985, abordând problema validității anumitor măsuri de protecție a mediului (și anume Directiva 75/439 privind eliminarea a uleiurilor uzate) în conflict cu libera circulație a mărfurilor, a afirmat că directivă trebuia interpretată în perspectiva protecției mediului, pe care aceasta a declarat, pentru prima dată, ca fiind unul dintre „obiectivele esențiale” ale Comunității. Curtea a continuat să afirme că măsurile de protecție a mediului, fiind de interes general, ar putea justifica anumite restricții la libera circulație a mărfurilor atât timp cât ele sunt nediscriminatorii și sunt justificate de urmărirea obiectivului de protecție a mediului.¹⁵ Această decizie a sancționat astfel posibilitatea instituirii unei politici de mediu autonome a CEE independente de constituirea pieței comune.

A treia etapă (1987-1993): O bază legală explicită pentru politica de mediu a CEE

Intrarea în vigoare a Actului Unic European în 1987, primul tratat de modificare a Tratatului de la Roma, marchează începutul celei de-a treia etape a evoluției a politicii UE de mediu. Actului Unic European și-a propus să elimine barierele rămase în calea crearea pieței interne unice și a introdus modificări procedurale pentru a accelera luarea deciziilor de către CEE. De asemenea, a extins sfera de competență a CEE, introducerea pentru prima dată, printre altele, a unui temei juridic explicit pentru legislația de mediu în Tratatul de la Roma prin stabilirea obiectivelor, principiilor și criteriilor politicii de mediu a CEE. În consecință, obiectivele acțiunii CEE în domeniul mediului au fost: conservarea și îmbunătățirea calității mediului, contribuind la protecția sănătății umane, și asigurând

¹⁵ Cauza 240/83 Procureur de la République împotriva Association de défense des brûleurs d'huiles usagées (ADBHU). Cerere având ca obiect pronunțarea unei hotărâri preliminare: Tribunal de grande instance de Créteil - Franța. Libera circulație a mărfurilor – Uleiuri uzate. Hotărârea Curții din data de 7 februarie 1985.

o prudentă și rațională utilizare a resurselor naturale. Competențele CEE pentru protecția mediului au fost supuse unanimității în luarea deciziilor de către Consiliu, în consultare cu Parlamentul.

Odată cu aderarea la CEE a Spaniei și Portugaliei în 1986, Germania și Danemarca – țări cu standarde de mediu în mod tradițional mai ridicate – au insistat asupra introducerii în tratat a unei dispoziții care permite statelor membre să mențină sau să introducă mai multe măsuri stricte de protecție a mediului decât ar putea fi urmate la nivelul CEE, creând astfel posibilitatea unei „Europe ecologice cu două viteze” [4, p. 154].

În această fază, politica de mediu a CEE a fost caracterizată prin „guvernarea pieței interne”: armonizarea legislației de mediu a fost dominată de dorința de a finaliza piața comună și de preocupările privind libera concurență, prin recurgerea la procese standardizate pentru a asigura condiții de concurență echitabile și pentru a elimina barierele comerciale.

A patra etapă (1993-1997): Nașterea UE și creșterea protecției mediului

În urma convocării unui alt summit global important, Conferința Organizației Națiunilor Unite din 1992 privind Mediul și Dezvoltarea de la Rio de Janeiro, o altă fază a început evoluția legislației UE în domeniul mediului. Tratatul de la Maastricht, care a intrat în vigoare în 1993, a modificat semnificativ Tratatul CEE, prin redenumirea CEE în Comunitatea Europeană (CE) pentru a reflecta un scop mai larg decât doar integrarea economică, trecerea la integrarea ulterioară în domeniile sociale și politice, și promovarea unui nou Tratat pentru o nouă entitate – Uniunea Europeană (UE) – reprezentând cooperarea în domeniile politicii externe și de securitate, justiției și afacerilor interne (așa-numitul al doilea și al treilea pilon). În timp ce distincția dintre CE și UE a devenit din ce în ce mai greu de desenat în practică, UE a fost creată ca o entitate globală, aceasta era distinctă, dar nu avea în mod oficial o personalitate juridică separată de CE.

UE a fost construită pe trei piloni: primul pilon întruchipat de Comunitatea europeană și modalitățile sale supranaționale de luare a deciziilor, în timp ce pilonul doi și trei au reprezentat cooperarea între statele membre din UE bazată pe modalități interguvernamentale, mai degrabă decât transferul de competențe suverane. Tratatul de la Maastricht a introdus, de asemenea, prevederi pentru crearea uniunii economice și monetare.

Din punct de vedere al protecției mediului, Tratatul de la Maastricht, pentru prima dată, a introdus mediul printre prevederile generale ale Tratatului CE, prin includerea printre obiectivele CE „promovarea în Comunitate a dezvoltării armonioase și echilibrate a activităților economice, a dezvoltării durabile respectând mediul.” În timp ce Tratatul nu a folosit expresia „dezvoltare durabilă”, care a fost introdusă ca urmare a Summitului de la Rio, expresiile precum dezvoltarea echilibrată și creșterea durabilă aveau o mare importanță politică [9, p.7]. Tratatul de asemenea a modificat în mod semnificativ temeiul juridic al politicii de mediu, adăugând referire la principiul precauției și obiectivul promovării măsurilor internaționale pentru se ocupa de problemele de mediu, regionale sau mondiale. În plus, Tratatul de Maastricht a stabilit ca regulă generală pentru luarea deciziilor în materia politicii de mediu reprezintă majoritatea calificată, anumite chestiuni rămânând supuse unanimității. În plus, Tratatul a recunoscut importanța juridică a programelor de acțiune pentru mediu (PAM), care au fost adoptate în mod regulat de la începutul anilor 1970: cu condiția ca PAM să fie adoptate prin codecizie de către Consiliu și Parlamentul European.

Trebuie remarcat faptul că Suedia, Finlanda și Austria – state cu niveluri mai ridicate de protecția mediului decât statele membre existente – au aderat la UE în 1995. Inițial s-a sperat că o perioadă de revizuire de patru ani ar fi permis revizuirea a standardelor UE pentru a le alinia cu cele ale noilor state membre: în timp ce anumite elemente ale legislației UE în domeniul mediului au fost modificate ca urmare a acestui fapt, totuși, în general, standardele „medii” de mediu ale UE nu au fost ridicate semnificativ.

A cincea fază (1997-2008): Dezvoltarea durabilă în UE

Odată cu intrarea în vigoare a Tratatului de la Amsterdam în 1997, se crede că UE s-a transformat dintr-o organizație preponderent economică în una mai politică întemeiată pe drepturile fundamentale și principiile libertății, democrației și statului drept. Tratatul a dus la o raționalizare a procesului decizional, concentrată în principal pe crearea unui Spațiu de Libertate, Securitate și Justiție bazat pe absența controalelor la frontierele interne pentru persoane, o politică comună privind azilul, imigrația și controlul la frontierele externe, un nivel ridicat de securitate și acces la justiție în interiorul Uniunii Europene.

Din punct de vedere al protecției mediului, Tratatul de la Amsterdam a perfecționat procesul de includere a protecției mediului și dezvoltării durabile în clauzele generale ale Tratatului CE. Acesta a reformulat conceptul de dezvoltare durabilă printre obiectivele a CE ca „dezvoltare armonioasă, echilibrată și durabilă a activităților economice” și a introdus în tratat o referire explicită necesitatea unui „nivel ridicat de protecție și îmbunătățire a calității mediului.” De asemenea, s-a introdus cerința integrării mediului în alte domenii de politică ale UE („integrarea politicii de mediu”) ca fiind un principiu general al dreptului UE.

În această fază, al șaselea Program de acțiune pentru mediu (2002-2012), a fost influențat de negocierile internaționale care au dus la organizarea Summitului Mondial pentru Dezvoltare Durabilă din 2002, organizat în Johannesburg care urma să reafirme angajamentele asumate la Summit-ul de la Rio. Al șaselea PAM a avut o dimensiune internațională marcată prin acordarea de prioritate problemelor globale precum schimbările climatice, biodiversitatea, substanțe chimice și deșeurile, și prin accentuarea acțiunii internaționale pentru ratificarea rapidă, respectarea efectivă și aplicarea tuturor convențiilor și acordurilor internaționale referitoare la mediu în care UE este parte. Al șaselea PAM subliniază, de asemenea, necesitatea de a integra protecția mediului în întreaga politică externă a UE, consolidarea guvernancei internaționale de mediu, promovarea practicilor durabile de mediu în investițiile străine, realizarea unui echilibru între comerț și nevoile de mediu și promovarea unui sistem de comerț mondial care ar recunoaște pe deplin acordurile multilaterale de mediu, inclusiv regionale și principiul precauției.

În plus, în această fază, așa-numita extindere „big-bang” din 2004 a avut loc: zece noi țări din est și sud au aderat la UE: cu acea ocazie, politica de mediu a devenit în mod oficial un domeniu care trebuie abordat, în mod specific, în cadrul negocierilor pre-aderare, având în vedere nevoia de „presiune ascendentă” pentru a alinia politica de protecție a mediului a noilor state membre la cea a UE. În 2007, UE a atins numărul de 27 state membre astfel încât, diversitatea crescută între statele membre, a condus la o legislație mai generală în domeniul mediului în cadrul UE. Într-adevăr, politica de mediu a UE a fost caracterizată prin „dezvoltare sustenabilă”: adică un accent pe problemele de mediu pe termen lung, acțiuni mai strategice și măsuri legale mai blânde.

Prezentul: Relevanța internațională a dreptului UE de mediu

Cea mai recentă dezvoltare a tratatului este intrarea în vigoare a Tratatului de la Lisabona în Decembrie 2009: aceasta a modificat Tratatul Uniunii Europene (TUE), care acum include dispoziții mai generale privind misiunea și valorile UE, principiile sale democratice, componenta și funcțiile instituțiilor UE și dispoziții detaliate privind acțiunea externă a UE. De asemenea, Tratatul de la Lisabona a modificat în mod semnificativ Tratatul CE, care este redenumit Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene (TFUE), datorită faptului că CE a fost fuzionată cu UE, cu aceasta din urmă fiindu-i conferită personalitate juridică internațională. TUE și TFUE au valoare egală.

Din punct de vedere al mediului, Tratatul de la Lisabona a confirmat că UE își împarte competența cu privire la protecția mediului cu statele membre, în timp ce aceasta își păstrează competența exclusivă în ceea ce privește conservarea vieții marine în contextul politicii comune în domeniul pescuitului. În ceea ce privește reglementările de mediu, Tratatul de la Lisabona evidențiază schimbările climatice drept unul dintre problemele globale de mediu pentru care, UE este de așteptat, să joace un rol semnificativ la nivel internațional: aceasta reflectă de fapt prioritatea politică acordată problemelor de mediu specifică dezvoltării UE de la începutul anilor 2000. În acest sens, o atenție sporită s-a acordat schimbărilor climatice.

De asemenea, trebuie menționat că Tratatul de la Lisabona a acordat calitate legală Cartei Drepturilor Fundamentale a UE (a fost aprobată în unanimitate de Consiliul European în decembrie 2000) care, are aceeași valoare juridică ca și Tratatul. În această privință, Carta include unele prevederi de mediu care, nu sunt încadrate în contextul drepturilor, dar oferă mai degrabă o declarație politică privind integrarea mediului în politicile UE.

Posibil cea mai importantă caracteristică a Tratatului de la Lisabona în materie de mediu, în special pentru scopurile prezente, este accentul pus pe dimensiunea externă a politicii de mediu a UE. Tratatul introduce o legătură expresă între dezvoltarea durabilă și relațiile externe ale UE, prin clarificarea că „în relațiile sale cu lumea în general, Uniunea va [...] contribui la [...] dezvoltarea durabilă a Pământului” (Art. 3(5) TEU). În plus, Tratatul de la Lisabona subliniază explicit legătura

dintre protecția mediului și acțiunea externă, clarificând că obiectivele UE de mediu trebuie să ghideze atât relațiile externe generale ale UE, precum și în mod specific politica externă și de securitate comună.

În cadrul Conferinței ONU de la Paris, 196 de țări încheie un nou acord privind schimbările climatice, UE jucând un rol central.

Acordul de la Paris este un tratat internațional obligatoriu din punct de vedere juridic privind schimbările climatice. Acesta a fost adoptat la 12 decembrie 2015 și a intrat în vigoare la 4 noiembrie 2016.

Acordul cuprinde un plan de acțiune pentru limitarea încălzirii globale cu cel puțin 2°C față de nivelurile preindustriale.

Pentru a atinge acest obiectiv de temperatură pe termen lung, țările își propun să atingă vârful global al emisiilor de gaze cu efect de seră cât mai curând posibil.

Acordul de la Paris este un reper în procesul multilateral de schimbare a climei, deoarece, pentru prima dată, un acord obligatoriu aduce toate națiunile într-o cauză comună pentru a întreprinde eforturi ambițioase, pentru a combate schimbările climatice și a se adapta la efectele acesteia.

Odată cu Acordul de la Paris, țările au stabilit un cadru îmbunătățit de transparență (ETF). În cadrul ETF, începând din 2024, țările vor raporta în mod transparent despre acțiunile întreprinse și progresele în ceea ce privește atenuarea schimbărilor climatice, măsurile de adaptare și sprijinul oferit sau primit. De asemenea, prevede proceduri internaționale pentru revizuirea rapoartelor prezentate.

Informațiile colectate prin intermediul ETF vor fi incluse în bilanțul global, care va evalua progresul colectiv către obiectivele climatice pe termen lung.

Acest lucru va duce la recomandări pentru ca țările să stabilească planuri mai ambițioase în următoarea rundă.

În special, în Acordul de la Paris (2015), statele părți își recunosc obligația de a respecta, de a promova și de a lua în considerare obligațiile care le revin în domeniul drepturilor omului atunci când iau măsuri pentru combaterea schimbărilor climatice. În Raportul său din 2018 Grupul Interguvernamental de experți privind Schimbările Climatice (IPCC) a subliniat impactul schimbărilor climatice asupra unei game de drepturi ale omului, inclusiv a drepturilor la viață și la sănătate.

În cei peste 35 de ani de politică de mediu, peste 200 de instrumente legislative secundare au fost adoptate de UE, acoperind aspecte sectoriale precum apa, poluarea aerului (inclusiv protecția stratului de ozon și lupta împotriva schimbărilor climatice), zgomot, substanțe periculoase, organisme modificate genetic, deșeuri, securitate nucleară și conservarea naturii; precum și măsuri orizontale precum impactul asupra mediului, evaluarea, prevenirea și controlul integrat al poluării, guvernarea de mediu, politica integrată a produselor și răspunderea pentru mediu.

Bibliografie:

1. CHALMERS, Damian. *European Union Law*, Cambridge: CUP, 2010.
2. COȘEA, M., DUNĂRINȚU, A. *Politici de mediu și strategii de dezvoltare durabilă în Uniunea Europeană*, București: Ed. Pro Universitaria, 2013.
3. DUȚU, M., *Dreptul mediului și al climei*. Volumul I. Partea generală, București: Ed. Universul Juridic, 2022.
4. HOLDER, J., LEE, M. *Environmental Protection, Law and Policy*, Cambridge: CUP, 2007.
5. IONIȚĂ, Gh., IONIȚĂ-BURDA, Șt. D. *Dreptul protecției mediului. Ediția a V-a, revăzută și adăugită*, București: Ed. Universul Juridic, 2022;
6. JANS, J., VEDDER, H. *European Environmental Law*, Groningen: Europa Law Publishing, 2008.
7. LEE, Maria. *EU Environmental Law: Challenges, Change and Decision-making*, Oxford: Hart, 2005.
8. SANDS, Philippe. *Principles of International Environmental Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003).
9. WOUTERS, Jan. *Introduction to The Europeanization of International Law: The Status of International Law in the EU and its Member States*, The Hague: TMC Asser Press, 2008.